

Autoreferat

1. **Imię i nazwisko:** ks. dr Marek Ławreszuk

2. **Posiadane dyplomy, stopnie naukowe – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej.**

13.06.2001 – licencjat teologii prawosławnej, Prawosławne Seminarium Duchowne w Warszawie.

16.11.2004 – magister teologii, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie.

14.02.2008 – doktor nauk teologicznych w zakresie teologii dogmatycznej, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, rozprawa doktorska „Prawosławie wobec tendencji nacjonalistycznych i etnofiletystycznych (Studium teologiczno-kanoniczne)” napisana pod kierunkiem ks. metropolity prof. dr hab. Sawy Hrycuniaka.

3. **Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych.**

2009-2013 – wykładowca liturgiki w Prawosławnym Seminarium Duchownym w Warszawie.
od 2012 – adiunkt, p.o. kierownika Katedry Teologii Prawosławnej, Uniwersytet w Białymstoku.

4. **Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.):**

a) Tytuł osiągnięcia naukowego: **Modlitwa wspólnoty. Historyczny rozwój prawosławnej tradycji liturgicznej**

b) Na osiągnięcie naukowe składa się monografia: ŁAWRESZUK M., *Modlitwa wspólnoty. Historyczny rozwój prawosławnej tradycji liturgicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2014, ss. 502.

c) Omówienie celu naukowego ww. pracy i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania.

Głównym tematem moich zainteresowań badawczych jest prawosławna tradycja liturgiczna. Jest to jedna z najważniejszych sfer życia duchowego członka Kościoła prawosławnego. Nie jest ona ograniczona do nabożeństw, tj. modlitwy wspólnotowej, lecz dotyczy również modlitwy indywidualnej, obrzędów i ceremonii religijnych. W praktyczny sposób ukazuje na ideał relacji człowieka z Bogiem i bliźnim, dzięki czemu wykracza, moim zdaniem, poza ramki usystematyzowanej teologii, gdzie analizowana jest jako teologia praktyczna i dotyczy zarówno sfery dogmatycznej i etycznej, jak i społecznej. Prawosławna tradycja liturgiczna analizowana całościowo, ukazuje nie tylko wzór modlitewny, lecz stanowi przykład idealnej interakcji. W czasie modlitwy, w trakcie nabożeństwa, człowiek wierzący jest jednocześnie autorem prośb, ofiarodawcą i odbiorcą darów. Modlitwa i nabożeństwo łączą trzy cele: liturgiczny, sakramentalny oraz pedagogiczny, i dzięki temu nie są wyłącznie słowami skierowanymi do Boga, lecz stają się katechezą skierowaną do człowieka.

Ze względu na swoją interdyscyplinarność, łączącą sferę *theorii* oraz *praksis*, analiza tradycji liturgicznej może być prowadzona w różnym kontekście: historyczno-archeologicznym, obrzędowo-praktycznym lub dogmatycznym. W każdym ujęciu, analiza uwzględnia inną sferę oddziaływań tej samej tradycji.

Celem mojej pracy badawczej stała się analiza prawosławnej tradycji liturgicznej. Ze względu na jej różnorodność i objętość należy stwierdzić, iż praca taka byłaby pracą niemożliwą do zrealizowania przez jedną osobę, wymagającą ponadto dogłębnych studiów historii, kultury i języków lokalnych wspólnot. Z tego powodu zasadniczym celem stało się ukazanie głównego nurtu prawosławnej tradycji liturgicznej. Nurt ten, rozwijający się od czasów apostoelskich, ewoluujący w okresie Cesarstwa Bizantyjskiego, do czasów współczesnych rozwinął się w dwóch głównych tradycjach: greckiej oraz słowiańskiej.

Brak kompleksowych opracowań związanych z historią prawosławnej tradycji liturgicznej prowadził do kolejnego skonkretyzowania celu badań, tj. do analizy zagadnienia w kontekście historycznym. Dziedzictwo przeprowadzonych w tym zakresie badań wskazuje jednak, że analiza historyczna tradycji liturgicznych była prowadzona dwojako: z perspektywy archeologicznej bądź historycznej oraz z perspektywy historyka-teologa. Prawosławni liturgiści, skupiając się na historycznym procesie nie byli w stanie pozbać swoich badań szerszego, teologicznego kontekstu.

Założeniem pracy badawczej było stwierdzenie, że prawosławna tradycja liturgiczna przez dwa tysiące lat zachowała ciągłość. Kolejnym założeniem stało się stwierdzenie, że podlegała ona procesowi nieustannego rozwoju. Pytaniem badawczym stała się kwestia formy ewentualnego rozwoju. Historyczna analiza została więc uzupełniona o kolejny cel – odpowiedź na pytanie o kierunki rozwoju prawosławnej tradycji liturgicznej.

Teologia Kościoła prawosławnego ukazuje niezwykłą konsekwencję swojego rozwoju, który na przestrzeni wieków opierał się na zgodności z prawdą wcześniej objawioną i wyznawaną. Zasadniczym problemem badawczym, analizowanym w każdym rozdziale książki, stało się więc pytanie, czy również w prawosławnej tradycji liturgicznej możemy mówić o podobnym ciągłym rozwoju. Pytanie o sposób rozwoju tradycji liturgicznej zostało przyjęte z koncepcji Antona Baumstarka, który analizując wąski wycinek wczesnochrześcijańskiej tradycji liturgicznej, tj. modlitwę eucharystyczną i całe nabożeństwo eucharystyczne, stwierdził, że zmiany zachodziły w tych modlitwach w sposób naturalny, jako reakcja na warunki dyktowane przez czas i miejsce. W podjętej pracy badawczej teza Baumstarka stała się punktem wyjściowym dla pytania, czy w analizowanej kompleksowo prawosławnej tradycji liturgicznej rozwój dokonywał się na zasadzie ewolucji, czy też rewolucji. Pomimo bogactwa literatury źródłowej oraz opracowań naukowych odpowiedź na to pytanie nie jest prosta. Podstawowa trudność kryje się w bogactwie i różnorodności prawosławnej tradycji liturgicznej, która rozwijała się na przestrzeni wieków i to jednocześnie w wielu centrach duchowych. Dodatkowym utrudnieniem była wprowadzona w obieg naukowy niekonsekwencja w sytuowaniu konkretnych praktyk w ramki różnych tradycji lokalnych. Niekonsekwencja ta zauważalna jest również współcześnie, szczególnie w zestawieniu dorobku liturgistów rosyjskich z wynikami badań liturgistów zachodnich. Różnice dotyczą nie tylko marginalnych elementów tradycji, lecz nierzadko pojawiają się w opracowaniach dotyczących kluczowych nabożeństw lokalnych tradycji (m.in. analiza konstantynopolitańskiego nabożeństwa *Tritoekti*, nocnych czuwań) a także w klasyfikacji rękopisów (np. rękopis Patmos nr 226 był określany zarówno jako „Synaksarion-Kanonarion”, „Lekcjonarz” bądź „Typikon”).

Udowodnienie wstępnego założenia o ciągłości prawosławnej tradycji liturgicznej, wyznaczyło kierunek pracy badawczej – systematyzację głównego nurtu liturgicznego od czasów apostoelskich, aż do współczesności. Dostępne opracowania, pozwalały przypuszczać, że dotychczas prowadzona przez rosyjskich liturgistów XIX i XX wieku historyczna analiza chrześcijańskiej tradycji liturgicznej, rozpoczynając się od czasów Jezusa Chrystusa, rozpoczynała się jednak zbyt późno. W trakcie prowadzonych badań, zostały one rozszerzone na żydowskie tradycje i obrzędy religijne, które zdaniem niektórych zachodnich liturgistów (R. F. Tafta, J. Mateosa, M. Arranza), stały się fundamentem, na którym zrodziła się chrześcijańska tradycja liturgiczna. Rozszerzenie badań wytyczyło ich ostateczne granice czasowe, które wyznaczone są z jednej strony przez rozwiniętą

tradycję liturgiczną Starego Testamentu, a z drugiej strony zakończone pojawieniem się drukowanych ksiąg liturgicznych, które sprzyjały ujednoczeniu licznych lokalnych praktyk. Kolejną granicą badań stała się granica terytorialna. Podjęta analiza tradycji liturgicznej dotyczy bowiem praktyk istniejących w głównym nurcie Kościoła prawosławnego, tj. tradycji Wschodniej. To ograniczenie wymaga uściślenia. Wschodnia tradycja liturgiczna jest bowiem w wielu opracowaniach określana jako bizantyjska. Dla niektórych liturgistów (m.in. Taft, Turajew, Karabinow), jest to określenie samodzielnej, lokalnej praktyki, która rozwija się w stolicy Imperium Bizantyjskiego. Przeprowadzona analiza tradycji liturgicznych wykracza poza takie wąskie rozumienie określenia tradycja bizantyjska i uwzględnia również obrzędy antiocheńskie, syryjskie, aleksandryjskie, praktykę liturgiczną Góry Atos i ziem słowiańskich.

W oparciu o wyznaczone cele naukowe, przeprowadzona została analiza kolejnych okresów liturgicznych. Na podstawie wyników dotychczasowych badań, prawosławna tradycja liturgiczna została przedstawiona w historycznym schemacie, który wyszczególnia 5 okresów: epokę Starego Testamentu, okres wczesnochrześcijański pierwszych czterech wieków, okres formowania pełnych cykli liturgicznych (V-XI w.), epokę pierwszych kompletnych „Typikonów” oraz epokę ujednoczenia praktyk liturgicznych w efekcie pojawienia się pierwszych drukowanych „Typikonów”.

Struktura monografii, w której przedstawiłem wyniki badań, oparła się na wyżej wymienionych okresach. W pierwszym rozdziale przedstawiona została starotestamentowa tradycja liturgiczna, w której wyszczególniono nabożeństwa świątynne, synagogałne oraz domowe obrzędy modlitewne. W rozdziale zaakcentowano te elementy, które później zostały wykorzystane we wczesnochrześcijańskiej tradycji modlitewnej. Wskazane schematy modlitewne pozwoliły w kolejnych rozdziałach na rzeczową polemikę z pojawiającą się w historii symboliczną metodą opisywania tradycji i obrzędów liturgicznych.

Rozdział drugi analizuje tradycję liturgiczną Kościoła pierwszych czterech wieków. W celu usystematyzowania materiału badawczego, na wstępie przeprowadziłem analizę najważniejszych źródeł epoki. Następnie wskazałem podstawowe elementy chrześcijańskiej tradycji modlitewnej, które rodziły się od czasów apostoelskich. Zadanie to zostało zrealizowane poprzez scharakteryzowanie osób sprawujących nabożeństwa, czasu i miejsca ich sprawowania oraz przedstawienie schematów samych nabożeństw. W rozdziale przedstawiono nabożeństwa rodzących się cykli liturgicznych: dobowego, tygodniowego i rocznego, przy czym, szczególną uwagę zwróciłem na nabożeństwo eucharystyczne. Tradycja liturgiczna została przedstawiona nie tylko w formie analizy ilościowej. W badaniu naukowym skupiłem się na ukazaniu źródeł tradycji modlitewnej, a także rozwiniętej charakterystyce materiału liturgicznego: modlitw, śpiewu, czytań Pisma Świętego. Rozdział drugi kończy przedstawienie pierwszej reformy liturgicznej, a także ukazanie dwóch dróg dalszego rozwoju tradycji liturgicznej, tj. tradycji miejskiej i monastycznej.

W rozdziale trzecim ukazałem zmiany w tradycji liturgicznej, które nastąpiły w okresie od V do XI wieku. Analiza praktyk liturgicznych skupiła się na dwóch głównych ośrodkach: palestyńskim, ukazującym katedralną tradycję Jerozolimy i monasterską ławry św. Sawy, oraz konstantynopolitańskim. Dla usystematyzowania i analizy porównawczej praktyk modlitewnych w rozdziale wyszczególniłem istniejące cykle modlitewne, zestawiając ją ze schematami z poprzednich rozdziałów. W poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie o formę rozwoju tradycji liturgicznej omówiłem ponadto nowe nabożeństwa oraz nowe elementy istniejących nabożeństw, wskazując przy tym na przyczyny ich wprowadzenia. Rozdział kończy ocena zmian wskazanych w tradycjach palestyńskiej i konstantynopolitańskiej.

W kolejnym rozdziale monografii przedstawiłem okres zakończenia formowania się kompletnych cykli liturgicznych. Zainicjowany w okresie wczesnochrześcijańskim proces rozwoju cykli liturgicznych, został na przełomie pierwszego i drugiego tysiąclecia zakończony, a w jego wyniku pojawiły się pełne cykle: dobowy, tygodniowy i roczny. W rozdziale przedstawiono główne nurty wschodniej tradycji liturgicznej, analizując kolejno praktykę studyjską oraz neopalestyńską. Analiza rozwoju prawosławnej tradycji liturgicznej uwzględniła ponadto pojawienie się słowiańskiego nurtu, który opierając się na praktyce greckiej w krótkim czasie został uzupełniony o lokalne elementy.